Linguistica ONLINE. Added: January, 30th 2006.
http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/sarapatkova/sar-001.pdf
ISSN 1801-5336

Sémantický vývoj psl. *jędrъ*[*]

Žofie Šarapatková

Psl. *jędrъ* je starobylé kvalifikační adjektivum, které bývá podle svého zakončení řazeno k malé skupině adjektiv, tvořených neproduktivnim sufixem *–ro*. Tato adjektiva jsou jednak deverbativa (*bъdrъ*, *mokrъ*, *starъ*), jednak denominativa *(dobrъ* aj.), některá jsou etymologicky nejasná. Nejasné je i adj. *jędrъ,* u něhož není jisto, zda je *-r-* součástí kořene nebo zda je sufixové (v. Brodowska-Honowska 187, ESJS 289).

Toto adjektivum je doloženo pouze v jižní větvi slov. jazyků s výjimkou sln.: stsl. *jędrъ*, b. *édar*, mk. *jadar,* sch. *jédar*. Slovník jazyka staroslověnského (dále SJS) je uvádí s významem ‘rychlý brzký’ s těmito doklady:[1]

tvojǫ jędrojǫ modlitvu posъli namъ Prag 1b 13;[2]

cherovimъskyi prěstolъ ugotovilъ sę jestъ · vъznosęštei ędri · inače gotovi oí ἀναφέροντες ὀξεῖς τε καὶ ἕτομοι Supr 470, 25;

blizъ dьnь g<ospodь>nь veliki blizъ i edrъ velmi ἐγγὺς ἡ ἡμέρα κυρίου ἡ μεγάλη, ἐγγὺς καὶ ταχεῖα σφόδρα So 1, 14 Gl.

Význam ‘rychlý, brzký’ je nepochybný u adverbia *jędro*, u kompozit *jędroręšьcь* ‘rychlopisec’ a u dokladu z Gl. Spojení *jędraja modlitva* v Prag připouští i jiné pojetí; je možno je chápat jako ‘rychlá modlitba nebo přímluva’, ale také jako ‘mocná přímluva’ nebo ‘účinná modlitba’. Doklad ze Supr *ędri inače gotovi* napovídá, že *ędri* je zde spíš ‘pohotový, připravený’. Také ř. *ὀξύς* v předloze znamená vedle ‘ostrý, břitký, rychlý’ také ‘ochotný, horlivý’.

V současných jihoslovanských jazycích je význam odchylný: v b. ‘velký (velkých rozměrů), složený z oddělených velkých částí’, ‘bohatý (o lidech), velký (o penězích), drahý, důležitý, podstatný’, v mk. ‘velký’, v sch. ‘kypící zdravím, tlustý, bujný, plný životní síly’, ‘dobře vyvinutý (o plodech, rostlinách ap.)’, ‘kompaktní, pevný, tvrdý (o materiálech, konstrukci ap.)’, ‘hojný, vydatný (o vodním toku)’, ‘výstižný, stručný (o vyprávění, řeči)’ ap.

Uvedené významy, které se značně rozbíhají, mají základní rys společný: označují dobré, žádoucí vlastnosti, podobně jako adj. *dobrъ,* u něhož se vychází z původního ‘vhodný, přiměřený’ (v. ESJS 137). Jsou to hodnotící adjektiva, která vyjadřují subjektivní postoj mluvčího; ten rozlišoval věci a jevy podle toho, zda byly z jeho hlediska použitelné nebo nepoužitelné, vhodné nebo nevhodné (Meid 158). Význam těchto adjektiv se diferencoval podle nositele vlastnosti, s nímž se pojila, sr. č. *dobrý člověk* ‘vlídný, laskavý, ušlechtilý’, *dobrý nápad* ‘užitečný, vhodně řešící situaci’, *dobrý řemeslník* ‘ovládající svou profesi’, *čekat dobrou hodinu* ‘čekat celou hodinu’ ap. (Sémantický přehled adj. *dobrъ* ve slovanských jazycích v. SK 3, 311-316, pro stč. Němec 1968, 29).

Týž rozvoj významu je patrný i u sekundárního adj. *jędrьnъ* (z psl. *jędro*; o vztahu adj. *jędrъ* a subst. *jędro* v. ESJS 289n). To je doloženo v sch. arch. *jedrn*, čak. i *jadrn*, sln. *jadrn*, st. i *jédrn*, slk., stč., č. *jadrný*, hl. *jaderny*, dl. *jederny*, stp., p. *jędrny*, kaš. *jądrny*, br. dial. *jádrany*, *jádreny*, *jádryny*, ukr. *jedrényj*, *jádérnyj*, dial. *jadrjányj*, r. *jadrënyj*, vše ‘silný, velký, pevný, zdravý’, dále v č. ‘kvalitní’, v ukr. ‘hrubozrný’, v sln. a dl. ‘rychlý, hbitý’, v dl. ‘rázný, smělý, zdatný’, v p. dial. a ukr. ‘plodný, úrodný’, v sch., p., vsl. ‘svěží’, v č. st. (Jungmann) a p. dial. i ‘veselý’, v p. dial., br. dial., ukr. ‘vyzrálý, šťavnatý’, v sch. ‘chutný’, v r. dial. ‘dobře vykvašený’, v č., slk., br. dial. ‘silný, zvučný (o hlase) ’, v slk., č., p. ‘výstižný (o řeči) ’.

V uvedených významech jsou tato adj. archaická. V současnosti zaznamenala velké rozšíření adj., odvozená od pokračování subst. *jędro* s významem ‘jádro atomu’; jsou tvořena produktivními sufixy. Překládají angl. *nuclear* a jsou užívána jako technický termín vedle slov přejatých (č. *nukleární*), jen sch. má pouze přejetí (*nuklearan*). S rozšiřující se znalostí a využíváním jaderné energie přecházejí tyto termíny do obecného povědomí (b. *jadrena energija,* sln. *jedrska*, slk. *jadrová*, č. *jaderná*, hl. *jadrowa*, p. *jądrowa*, br. *jadzernaja*, ukr. *jaderna*, r. *jádernaja energija* ap.).

LITERATURA:

BRODOWSKA-HONOWSKA, M.: *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewnosłowiańskim*. Kraków-Wrocław-Warszawa 1960.

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, seš. l-12n. Praha 1989n.

MEID, W.: Zur Vorstellungswelt der Indogermanen anhand des Wortschatzes. In: *Studien zum indogermanischen Wortschatz*. Innsbruck 1987.

NĚMEC, I: *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha 1968.

SK: *Słownik prasłowiański*, sv. 1-6. Kraków 1974n.

SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, sv. 1-4. Praha 1956n.

[*] A slightly revised version of Šarapatková, Žofie. 1996. “Sémantický vývoj psl. *jędrъ*“. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* A 44, pp. 21-23. Brno: Masarykova univerzita. Reproduced with permission. [Editor’s note]

[1] Cituji z rukopisu SJS. Děkuji redakci slovníku za laskavé svolení k použití tohoto textu.

[2] Zkratky v tomto článku jsou shodné se zkratkami v SJS a ESJS.